

דברי פרישה*

אילה פרוקצ'יה**

1. חברתי הנשיאה ביניש, חבריי שופטי בית-המשפט העליון, שר המשפטים, היועץ המשפטי לממשלה, פרקליט המדינה, ראש לשכת עורכי-הדין, נשיאים ושופטים בדימוס, ידידים, בני משפחה ואורחים נכבדים:
אני מודה מקרב לב לכל מברכיי על הברכות החמות והדברים הטובים.
2. נולדתי בשנת 1941 בקיבוץ אשדות-יעקב שבעמק הירדן, בת לדור-תפר שבין טרום-המדינה לבין קום המדינה – דור שזוכר עדיין משנות ילדותו הראשונות את השלטון הבריטי בארץ-ישראל ואת חוויות החיים הראשונות בהתיישבות העובדת בשנים שלפני קום המדינה.
3. בעיניו של ילד רך בשנים, ימי הקיבוץ של טרום-המדינה הצטיירו כחוויה יחידה במינה. המפעל החלוצי-הציוני, שהניח את היסודות הפיזיים והרוחניים להקמת המדינה, חבק את החיים כולם. הגשמתו של מפעל זה חייבה התמכרות מוחלטת של האדם למימושו של האידיאל – לבנות את יסודות המדינה על רקע תפיסה חברתית-ערכית של שוויון האדם. להט ההגשמה החלוצית דחק לקרן-זווית את האדם כפרט, ומקומו בחברה נמדד על-פי יכולותיו לתרום למימוש המפעל החלוצי. כאן לא נולדו מושגי ההגנה על האוטונומיה של הפרט; על הזכות לפרטיות ולצנעת הפרט איש לא שמע. זכות האדם לקניין לא הייתה בנמצא. שיח של זכויות הפרט לא התקיים בחברה הזאת. הוא נחשב מותרות בתהליך הגשמתו של הרעיון הציוני בדרך לעצמאות מדינית. אבל כאן צמחה תודעת השוויון כמושג חברתי, כאן צמחה הערבות ההדדית של איש לרעהו, ופה נבנתה תחושת המחויבות האישית לצורכי הכלל ולקיום המשותף – מחויבות שאין למעלה ממנה. כאן צמחה בבני דורי תודעת המחויבות המוחלטת לרעיון ההגשמה של מדינה עברית, וההכרה בחובתו של היחיד להשקיע בצורכי הכלל את כל מה שבידו לתת, כדי להבטיח את הקיום החברתי המשותף. כך נולדנו, בני דורי ואני, אל תוך הציונות המתחדשת, אשר נהפכה לחלק מהווייתנו הפיזית והרוחנית. חיינו בטבע של ארץ-ישראל הראשונית, ולמדנו לאהוב את הארץ דרך החושים – דרך ריחות האדמה,

* דברים שנשא השופטת אילה פרוקצ'יה בטקס פרישתה מבית-המשפט העליון, שנערך ב-13.4.2014.
** שופטת בית-המשפט העליון (בדימוס).

הפריחות של החורף, הגשמים והחמסינים היוקדים על גגות הפח של הקיבוץ. חווינו את הרגעים הגדולים של התקומה הציונית בצד שנות הסבל וההתמודדות, המלחמות והשכול. נהפכנו לחלק בלתי-נפרד מנופה ומהווייתה של הארץ הזאת, ושוורשינו ניטעו בה לבלי נתק. כאן, בין שדות הפלחה לבין מטעי הבננות והמחצבה במנחמיה, הונחו היסודות הפיזיים להקמת המדינה.

4. הקמת המדינה והעצמאות הממלכתית מעולם לא התקבלו על-ידינו כתופעה היסטורית מובנת מאליה. הן נתפסו תמיד כנס שחוללו מתי מעט בנתינה אישית שאין למעלה ממנה. עתה, משהונחו היסודות המערכתיים של הממשל ועוצבו עקרונות-היסוד של המשטר הדמוקרטי בישראל, היה אפשר לגשת לגיבוש המסגרת לערכי-הליבה של החברה הישראלית. עקרונות אלה נבנו, בראש ובראשונה, על ההכרה בזכותו הטבעית של העם היהודי לחיות במדינתו הריבונית, ועל החובה להגן על החיים והקיום של החברה הישראלית במדינה יהודית ודמוקרטית, על רקע הזיקה ההיסטורית של העם היהודי לארץ-ישראל ובצל זכרון השואה.

בצד המחויבות לקיומה של מדינה יהודית בארץ-ישראל, התגבשו העקרונות הדמוקרטיים של המשטר – בחירות חופשיות וכללי פעולה דמוקרטיים של מוסדות השלטון.

5. כינון מערכות השלטון במדינה אפשר לראשונה את הנחת היסודות להכרה בזכויות-היסוד של הפרט בחברה הישראלית, ונטמנו הזרעים הראשונים לתפיסה החוקתית בדבר עלינותן הנורמטיבית של זכויות האדם. נקבעו עקרונות-הליבה של קיום שוויון זכויות חברתי ומדיני לכלל האזרחים בלא הבדל דת, גזע ומין; הונחו היסודות לחופש דת ולחופש מדת, לחופש המצפון והביטוי, וכן לזכויות ללשון, לחינוך ולתרבות. במערכת הערכים של המשטר הדמוקרטי שהוקם בישראל הוכר לראשונה מקומו של הפרט במערך המשטרי הכולל – לא עוד התמזגות מוחלטת של הפרט בעניינו של הכלל כבעבר, אלא הכרה בפרט כישות לעצמה, בעלת רצון חופשי, אוטונומיה אישית ומגוון זכויות-יסוד שהמשפט נותן להן מעמד-על.

6. כך הלכו ונבנו ערכי-הליבה של החברה בישראל, הבנויים על סינתזה הכרחית בין צורכי הקיום המדינתי המשותף לבין ההגנה על הדמוקרטיה המשטרית, ובכלל זה הדאגה למעמדו של הפרט כמושא לזכויות אדם; לא עוד עניינו של הכלל כערך-על שאין בלתי, אלא שילוב של ערך הכלל עם ראיית הפרט כבעל הוויה משל עצמו וכבעל זכויות לכבוד, לשוויון ולחופש הביטוי. כך הלכה והתפתחה הדמוקרטיה המהותית בישראל, הבנויה על איזונים בין צורכי הקיום המדינתי והחברתי הכולל לבין זכויות האדם כפרט וכחלק ממגזר וממגדר בחברה.

7. עם השנים הלכה והתפתחה מערכת נורמות משפטיות המגדירה את תוכן הפנימי של זכויות הפרט, ונבנה גשר נורמטיבי שנועד לאזן בין זכויות הפרט בינן לבין עצמן, וכן בינן לבין אינטרסים ציבוריים כלליים נוגדים. עקרונות-הליבה של מגילת העצמאות החלו לקרום עור וגידים, ומצאו את ביטויים המוחשי בהוויות היומיום. המשפט ובית-

המשפט נהפכו לגורם מרכזי בעיצובן של נורמות משפטיות היוצקות תוכן בעקרונות-הליכה שהונחו עם קום המדינה.

8. איתרון של זכויות-היסוד של האדם, הערכת משקלן היחסי, איזוןן זו כנגד זו וזו כנגד ערכים חברתיים כלליים – אלה היו מאז ומתמיד תמצית העשייה השיפוטית בפיתוח ערכי-הליכה החוקתיים במדינה. וכך, חופש הביטוי מתמודד אל מול הזכות לשם הטוב; חופש הדת מתמודד אל מול החופש מדת; חופש הרצון של האחד מתמודד מול חופש הרצון של האחר; וכל אחד מאלה מתמודד מול אינטרסים ציבוריים כלליים בתחום הביטחון, הכלכלה והמשק, הסדר הציבורי ויעדים מדיניים שונים. אף לא אחד מערכים אלה, משני צידי המתרס, הוא מוחלט באופיו; יחסיותם היא תנאי להשתלבותם אלה עם אלה בדרך הרמונית. יחסיות זו מבקשת להקנות את מלוא העוצמה לזכות הפרט, אך רק עד לאותה נקודה שבה עניינו של הזולת או עניינו של הכלל מחייבים מתן מענה. זאת, כדי להבטיח את קיומה של חברה מאורגנת חופשית, המחויבת לקיומה, תוך כיבוד זכויות הפרטים בתוכה.

9. השיח הדמוקרטי בדבר זכויות האדם אינו רק שיח של זכויות הפרט, אלא גם שיח של חובות הפרט – כלפי הכלל, כלפי המדינה וכלפי החברה. קיומה ובטחונה של חברה מאורגנת מותנים במימושן של חובות אזרחיות שכלל הפרטים חבים כלפיה. בלא קיום חובת הפרט לשירות הביטחון, ובלא תרומת היחיד לכלכלה הציבורית באמצעות תשלומי-חובה, לא יובטח גורלה הפיזי והכלכלי של המדינה. בלא הכרת חובתו של הפרט לקבל על עצמו את ערכי-הליכה הבסיסיים של החינוך, המשותפים לכל מגזרי החברה באשר הם, לא תקום חוליית החיבור החינוכית, האמורה לחבר ולקשור בין מגזרי החברה השונים בקשר תרבותי משותף, תוך כיבוד עצמאותם וייחודם של המגזרים השונים. חברה אנושית מאורגנת אינה יכולה להיבנות מהכרה בזכויות הפרט בלבד. בצד ההגנה על הזכויות, עליה לממש ולאכוף את חובות הפרט כלפי הכלל, אשר בלעדיהן היא גורלה של החברה מוטל בסכנה; בלעדיהן ייפגעו זכויות הפרט של אלה הנושאים בנטל החובות האזרחיות, וערך השוויון בנשיאה בנטל הקיום החברתי ייפגע פגיעה אנושה; בלעדיהן לא תיכון הזיקה המתחייבת בין פלגי החברה השונים, ולא יתקיים מכנה משותף בסיסי בין המגזרים, שהוא תנאי הכרחי לקיום משותף.

10. מערכת השפיטה בישראל, על כל ערכאותיה, נהפכה עם השנים לעוגן מרכזי בפיתוח הנורמות הערכיות של החברה בישראל וביישומן הלכה למעשה. בעיניי, מקומה המרכזי של מערכת השפיטה בין רשויות השלטון התהווה, נוסף על עצמאותה ואי-תלותה, בזכות שני גורמים עיקריים: האחד – נגישות האדם לבית-המשפט; והאחר – טיב הכרעותיו של בית-המשפט, הבנויות על איזונים פנימיים בין שיקולים וערכים נוגדים.

11. באשר לנגישות, בית-המשפט נהיה מען ומענה – לעיתים יחיד – לפרט, לקבוצה ואף לרשות ציבורית, לשטוח לפניו את משאלותיהם ומצוקותיהם ולבקש תרופה. הוא נהפך לעיניים הרואות ולאוזניים השומעות כל עוולה וכל פגיעה, בלא הבדל מגזר, תרבות או מגדר. כך נפרשת לנגד עינינו מפה אנושית רחבה, אשר מקיפה את כל פינות הארץ

ושוטחת את הוויות האדם כולן, על כל צבעיהן וגוניהן, ועל הניגודים האנושיים המאפיינים אותן: יופי וכיעור, אהבה ושנאה, חום מול אטימות-לב, נתינה והקרבה אנושית מול ניכור והתנערות משותפות גורל, עשייה מול הרס, אובדן ושכול. ומעל לכל נפרשת תמונה של חברה בעלת כוחות יצירה מופלאים ורגישות שאין למעלה ממנה לגורלו של האדם ולמצוקתו האנושית. נגישותו של כל אדם לבית-המשפט היא שמפיחה רוח חיים במערכת השיפוט, והיא שמקנה לה, בעיניי, את חיוניותה ואת מרכזיותה בחיי החברה בישראל.

12. **באשר לאיזונים**, כוחה של מערכת השיפוט אינו מתמצה בנגישות אליה. הוא מותנה גם בטיב הכרעותיה ובדרך שבה היא מיישמת את עקרונות-הליבה של החברה הישראלית. כוחן הגדול של ההכרעות השיפוטיות באשר הן, ובמיוחד של אלה הנוגעות בערכי-הליבה, טמון באיזונים הפנימיים ובשיווי-המשקל הראוי בין השיקולים המתחרים הפועלים בתחומי ההכרעה. הצדק והאמת אינם מושגים חד-ערכיים; הם מושגים מורכבים שהשגתם היא פרי איזונים בין היבטים שונים, שלעיתים סותרים זה את זה. היכולת להכיר בקיומם של ניגודים פנימיים, פרי מורכבותה של ההוויה האנושית, ולתת להם את משקלם היחסי בדרך להכרעה השיפוטית היא המקנה לבית-המשפט את כוחו בשמירת שיווי-המשקל הפנימי בחיי החברה בישראל וביחסים שבין אדם לחברו. כוחה של מערכת השיפוט – אשר על עצמאותה ואי-תלותה איש אינו מהרהר – מצוי אפוא בנגישות אליה ובאיזונים ראויים בין שיקולים שונים המהווים בסיס להכרעותיה הערכיות. באלה טמון בעיניי מקור האמון בבית-המשפט ובהכרעותיו.

13. זכות גדולה עמדה לי ולבני דורי לחוות לאורך שנות חיינו את ציוני-הדרך המרכזיים בחייה של המדינה ואת הפלא הגדול של התקומה הציונית. זכות גדולה עמדה לי להתחנך בארץ בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה, לחוות את שלבי התפתחותה של התרבות הישראלית ההולכת ונבנית, להשתלב לאחר-מכן במערכת העשייה השיפוטית, ולהבין דרכה טוב יותר לא רק את פניה המורכבים של ההוויה האנושית, אלא גם את מהות הגרעין העמוק שעליו נשענים יסודות המשטר החוקתי והערכי של החברה הישראלית. אלה יסודות הנטועים לא רק עלי ספר, אלא עמוק בתודעה החברתית והציבורית בישראל.

האמון בכוחה של הדמוקרטיה הישראלית, ביציבותו של המשטר הפרלמנטרי ובמקומה של מערכת השיפוט כמקור הגנה על הערכים החוקתיים של המשטר הוא רב מאוד. עם זאת, התהליכים ההיסטוריים והאנושיים מלמדים כי אין לקבל דבר כמובן מאליו. כשם שבעבר נדרשה השקעה של מלוא המשאבים האנושיים כדי לבנות דבר חדש, בבחינת יש מאין, כך כיום יש להקדיש את מירב הכוחות כדי לשמר את הקיים ולהמשיך לפתח את הדבר הגדול שהושג. מפעל התקומה החלוצי טרם הסתיים, והוא מצוי בעיצומו. צריך לשקוד יום-יום ושעה-שעה על תקינותן של מערכות השלטון ועל שימורם ופיתוחם של הערכים החוקתיים וזכויות האדם, ובתוך כך להגיע לפינות שנותרו עדיין בשולי החברה ולא זכו בהגנת המדינה והמשפט. עוצמתה הפנימית של השיטה הדמוקרטית וכוחה של מערכת השיפוט כחוליה מרכזית בהגנה על ערכיה מותנים

בהשקעה מתמדת בשימורם ובפיתוחם של ערכים אלה, לבל יישחקו. דבר אינו מובן מאליו.

14. הגיע תור התודות. זה שלב שבו אדם נוטה להתרגש, ועל־כן אקצר בו. אבקש להודות, בראש ובראשונה, לחברתי הנשיאה דורית ביניש על תרומתה הגדולה להנהגת מערכת השפיטה שלנו בימים של שקט ובימים סוערים; על תרומתה הבולטת והייחודית להשלטת הנורמות הערכיות בתחום זכויות האדם ולעשיית צדק בין אדם לחברו, תוך רגישות והבנה עמוקה גם לאינטרס הציבורי ולצורכי החברה; ועל מחויבותה ללא סייג לשימורו של אמון הציבור בבית־המשפט ולהגנה על מקומה המרכזי של מערכת השפיטה במרקם החברתי בישראל.

לחבריי השופטים תודה מכל לב על הרעות ועל השותפות הנאמנה בהתמודדות במשימה המשותפת, הכרוכה בהכרעות מורכבות בבעיות חיים וחברה – הכרעות המשפיעות על גורלו של הפרט ועל דמותה של החברה. שיתוף המחשבה והלבטים, ולעיתים גם המחלוקות, היוו תמיד ערך מפרה בהארת ההיבטים והגוונים השונים של הסוגיות שעמדו להכרעה. מיטב הכשרונות, המטען הערכי והפלורליזם בתפיסות השיפוטיות המאפיינים את חבריי השופטים – כל אלה תרמו תרומה חשובה לתהליכי ההכרעה השיפוטית ולאזוונים הפנימיים בגיבושה. אין לי ספק כי חבריי השופטים ישמרו את ערכי המשפט היסודיים שהתגבשו עד עתה, וכד בכד יתרמו תרומה חשובה לפיתוח המשפט בשבילים אשר טרם נחרשו, כדי לתת מענה לבעיות החיים; וכי בית־המשפט ימשיך למלא גם להבא את תפקידו המרכזי בחברה הישראלית.

הוקרה מיוחדת שלוחה לנשיאים בדימוס ולחבר השופטים בדימוס של בית־המשפט העליון, אשר תרמו תרומה ערכית שאין לה שיעור לפיתוח המשפט וערכי־היסוד – ערכים שעליהם אנו משתיתים את הכרעותינו ואשר דורות של משפטנים מתחנכים לאורם.

הוקרה מיוחדת שלוחה לשר המשפטים פרופ' יעקב נאמן על תרומתו המיוחדת למערכת השפיטה, על תבונתו העמוקה בהכרת צרכיה ומורכבותה, על שיתוף־הפעולה ההדוק והפורר במציאת מענה לצרכים אלה, ועל מחויבותו המלאה להגנה על מעמדו ועצמאותו של בית־המשפט.

תודה לרשמים של בית־המשפט העליון דנה כהן־לקח וגיא שני על תרומתם הרבה בתחומי המשפט והמנהל בבית־המשפט.

תודה מקרב לב לנציגי פרקליטות המדינה לאגפיה השונים – מחלקת הבג"צים, המחלקה הפלילית והמחלקה האזרחית – על תרומתם הגדולה בהבאת האינטרס הציבורי אל תוך ההליך השיפוטי, אך לעולם תוך ערנות ורגישות ליסודות השיטה, לענייניו של הפרט ולזכויות האדם.

תודה לאנשי הסנגוריה הציבורית, שירות המבחן ושירותי הרווחה, המביאים להליך השיפוטי את ענייניו של האדם כפרט, תוך מחויבות עמוקה לזכויות הנאשם ולשיקולי שיקומו, וכן לרווחתו של הנזקק וחסר הישע.

ברכות ללשכת עורכי-הדין, ולעורכי-הדין המופיעים לפנינו מדי יום, על הנשיאה בעול ייצוגם הנאמן של בעלי-הדין, תוך שילוב מתמיד בין חובת האמון ללקוחות לבין אחריותם כקציני בית-המשפט לקדם את תכליות הדיון השיפוטי היעיל והצודק. כל הגורמים הללו מהווים חוליות מרכזיות וחיוניות בשרשרת אחת, הבונה ומעצבת את העשייה השיפוטית. בלעדיהן העשייה השיפוטית אינה יכולה להתממש.

ומכאן, תודה מקרב לב לאנשי צוות הלשכה שלי – העוזרים המשפטיים בהווה ונטע, יעקב ותמר, המתמחה אנה, וכן עוזרים משפטיים ומתמחים בעבר – על שהייתם יד ימיני. כשרונכם, רעננות החשיבה שלכם והמחויבות המקצועית והאנושית שלכם לערכי-היסוד היו בעבורי חוויה עמוקה בפני עצמה. ותודה ליפה, מנהלת הלשכה שלי לאורך כל השנים, אשר ניצחה על המלאכה כולה בכישרון, בדבקות ובנאמנות, בסבלנות ובסובלנות אין קץ.

תודה גם למערכת המנהלית בבית-המשפט – למזכירה הראשית שרה ליפשיץ, לאנשי המדורים, לאנשי הביטחון והתחזוקה ולצוות הנהגים, אשר דואגים בנאמנות יוצאת-דופן, איש-איש בתחומו, להקל עלינו את מעמסת התפקיד ואת הנשיאה באחריות הכרוכה בו.

אהבתי שלוחה מכאן לבני משפחתי היקרים, אשר אין כמותם.

לבסוף, אני חבה תודה והוקרה מיוחדים לשני אישים דגולים שהטביעו חותם עמוק על חיי המקצועיים: **לנשיא בית-המשפט העליון המנוח שמעון אגרנט** – שנמנה עם דור הראשונים של בית-המשפט העליון, ואשר עמדה לי זכות גדולה לשמש עוזרת משפטית ראשונה שלו – על תרומתו להנחת היסודות הבראשיתיים למשפט הישראלי בדור התקומה, על שהטמיע בי את ההבנה לקשר האורגני שבין המשפט לחיים ולצורך לגשר ביניהם, ועל ששיקף בדרך שיפוטי הייחודית את המזיגה הנפלאה שבין המחויבות לרעיון הציוני, ולהקמת בית לאומי ליהודים במדינה עצמאית, לבין ההגנה על זכויות האדם; ול**נשיא אהרן ברק**, ייבדל לחיים ארוכים וטובים, על כל מה שנתן לנו לאורך כל השנים – על תרומתו ההיסטורית לעיצוב השיטה ועקרונות-היסוד, על הקניית תפיסת המשפט על ענפיו השונים כהוויה שלמה והרמונית, על הצבת מסגרות החשיבה שבתחומן נבחנים ערכי-הליבה של החברה ומוארים הגוונים השונים של ערכי-היסוד, על שפיתח את תורת האיזונים בבחינת הערכים, שהיא תמציתה של התורה השיפוטית כולה, ועל הדוגמה והמופת ששימש לכולנו לנתינה אישית שאין לה גבולות: לפרט ולכלל, לקרוב ולרחוק, ליחיד ולחברה.

15. אמר אחד השופטים הדגולים, לעת פרישתו, כי שופט פורש משול לסוס דוהר המגיע לקו המטרה, וממשיך עדיין במירוצו אך בלא קו מטרה ברור. אני מקווה כי המירוץ יימשך גם בלא קו מטרה ברור, שהרי אדם, כל עוד נשמה באפו, מבקש להביא תועלת למישהו או למשהו, שכן בזה טמון טעם החיים. על-כן תם אך לא נשלם.